

Діяльність межових комісій в Слобідсько-Українській губернії та Харківському намісництві (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)

Я. В. Дудка

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
dudka.jarik@ukr.net

Ключові слова: межові комісії, губернський землемір, повітовий землемір, маєтки, губернія.

Дудка Ярослав. «Діяльність межових комісій в Слобідсько-Українській губернії та Харківському намісництві (друга половина XVIII - перша половина XIX ст.)». У статті досліджується процес формування межових комісій та їх діяльності на основі аналізу архівних даних означеного періоду.

The Activity of the Boundary Commissions in Sloboda Ukraine Governorate and Kharkiv Viceroyalty (the second half of the XVIII – the first half of the XIX century)

Ya. Dudka

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Key words: boundary commissions, governorate land surveyor, province land surveyor, estates, governorate.

The article deals with the process of formation and activity of the boundary commissions of the region on the basis of analysis of archival data of the specified period. In accordance with the decree issued by Catherine II on February 20, 1765, a «state boundary commission» was set up. The process of outlining general boundaries of the territory of Sloboda Ukraine was very difficult and long due to the lack of people with appropriate education and organizational, legal and everyday problems at local levels. The activity of surveyors in this area is not studied sufficiently enough, therefore the author tries to highlight all the processes and activities of the boundary commissions using archival sources such as district economic notes, examples of land disputes, official forms of province land surveyors, etc. It is the general boundary process that helps to understand the algorithm and regularities of integration of Sloboda Ukraine lands into the Russian Empire as one of the components of incorporation of the prosperous class of Cossacks to the noble status of the state.

Друга половина XVIII – перша половина XIX ст. увійшла в історію Слобідсько-Української губернії не лише кардинальними політико-правовими змінами в регіоні, а й змінами в соціально-економічному житті місцевої громади. Вивчення діяльності межових комісій дуже важлива для розуміння економічних та соціальних змін в Слобідсько-Українській губернії. Тому дослідження організаційно-правових засад створення та функціонування системи межових комісій (губернських та повітових землемірів) та їх діяльності допоможе більш точно зрозуміти важливі зміни в губернії.

Історіографія та джерельна база. Основними роботами щодо історії генерального межування та діяльності комісій в даному регіоні є праці І.Є. Германа «История русского межевания» [3], С.Д.

Рудіна «Межевое законодательство и деятельность межевой части России за 150 лет (1765-1915 гг.)» [13], В. Маслійчука «Провінція на перехресті культур» [1], Д. Багалія «Історія Слобідської України» [2].

Серед джерельної бази необхідно відзначити «Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том III» [15], «Инструкция землемерам к генеральному всей Империи нашей земель размежеванию» [8], а також серед регіональних джерел використовувалися фонди Державного Архіву Харківської області (фонд 24 «Харківський губернський землемір» [5,6,7,9,10], фонд 42 «Харківський повітовий землемір» [11,12], фонд 51 «Харківський губернський статистичний комітет») [4].

Виклад основного матеріалу. Процес інтеграції Слобідських полків до складу Російської імперії був дуже довгим і затягнувся на десятиліття. 28 липня 1765 року було зруйновано старий та оголошено новий губернський устрій слобідських полків. З цього часу Слобідсько-Українська губернія стає складовою Російської імперії, на яку розповсюджувалося російське законодавство [1, с.154-155].

Основним джерелом доходу населення краю була його земельна власність. Право земельної власності у Слобідській Україні було пов'язано з особливостями її заселення [2, с.143].

Імператриця Катерина II указом від 20 лютого 1765 року затвердила особливу «комиссию о государственном межевании». Ця комісія склала проект маніфесту про нове межування в державі. 19 вересня 1765 року цей маніфест був прийнятий, у ньому імператриця оголошувала, що «для пользы и успокоения общества» вона бажає започаткувати межування за новими законами, з єдиною цілю «утвердить спокойствие и права каждого владельца в его имени». Тепер землемір повинен був затверджувати безспірні межі володінь. При суперечках землемір міг лише знімати на план спірні володіння, опитувати понятих. Для нагляду за межуваннями та вирішенням суперечок відкривались губернські межеві канцелярії, а в провінціях або повітах провінціальні межеві контори, які підпорядковувались губернській межевій канцелярії, як другій інстанції межевого суду. При Сенаті для вищого нагляду за межуванням та в якості вищої апеляційної інстанції було створено Сенатську Межеву Експедицію [3, с.201-203].

Для проведення межування було оголошено про виклик на службу усіх, хто бажає та може зайняти посаду землеміра. Було найнято 101 особу з військових та учнів академії, де вивчалась геодезія. Вони зараховувались як землеміри I-го або II-го класу з окладом в 350 або 250 рублів на рік [3, с.220].

У наступному, 1766 році, було створено дві межові інструкції, що визначали організацію і порядок виробництва Генерального межування: для землемірів «Инструкция землемерам к генеральному всей Империи нашей земель размежеванию» і для межових установ (губернських канцелярій і провінційних контор).

За цією інструкцією межева партія складалась з двох землемірів, старшого та молодшого, трьох канцелярських службовців та військової команди. Так, Харківському губернському землеміру архітектору Чернишеву було наказано відрядити повітового землеміра для огляду оспорюваних

поміщиком Ковалевським володінь міста Ізюм, поміщика Лейб-гвардії прапорщика Романа Шидловського в дачах Слободи Цареборисова, для відмежування відсуджених у Шидловського десятин і так далі [6, арк.32 - 33].

Восени 1769 року була відкрита межова контора в Слобідсько-Українській губернії. Приводом слугували особливі умови землеволодіння в губернії, а саме різноманітність населення (черкаси, однодворці, військові та інші) [13, с.133].

У 1775 році імператриця Катерина II вирішує вдосконалити процес межування та приймає законодавчий акт «Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи», у якому є кілька пунктів про діяльність землемірів, а саме:

1. У губернії призначається губернський землемір [14, с.10];

2. Губернський та повітовий землемір визначається межовою експедицією [14, с. 23];

3. Повітовий суд має розбирати усі земельні суперечки разом з присяжними та землеміром, оглядати межі разом з позивачем та відповідачем, термін огляду шість неділь [14, с.60];

4. Губернський землемір один на губернію, оклад складає 400 рублів в рік [14, с. 221];

5. Повітовий землемір один на повіт, оклад складає 300 рублів в рік [14, с.223].

За часів Миколи I відбуваються доповнення вже до існуючих законів стосовно діяльності губернських та повітових землемірів, а саме:

1. Губернський землемір безпосередньо підпорядковується губернському правлінню та губернатору;

2. У розпорядження губернському землеміру переходять два особливих землеміра для «креслення»;

3. Кожному повітовому землеміру військовий міністр відряджає двох рядових для охорони;

4. Якщо повітовий землемір захворів, то він повинен звернутись до лікарської управи або до земського суду, та отримати свідоцтво;

5. Під час розмежування, повітового землеміра повинен забезпечувати землевласник, а не державна скарбниця [15, с.742-746].

Після приїзду на місце землеміри одразу збирали відомості про вже відмежовані володіння (дачі), викликали землевласників та вимагали від них письмові сказки (відводні) про суміжні володіння та їх власників. Потім опитували понятих у кількості 12 чоловік. Якщо не виникало між землевласниками суперечок, то приймався «полюбовний розвод», за яким вони могли у подальшому обмінюватись своїми землями. Підтвердженням даного процесу може бути документи

канцелярії харківського губернського землеміра із Золочівського повіту, де 15 травня 1795 року відбувся «полюбовний розвод» між поміщиком полковником Андрієм Івановим сином Ковалевським, який володів селом Іванівка та казенною слободою Ольшани з громадою [7, арк.7].

Якщо виникав спір, то землемір знімав на плани спірні землі та відсилав їх на рішення межового судового місця. Межування відбувалось лише при землевласниках або довірених особах. За запізнення на межування землевласник втрачав право просити про перемежування земель. Також землемір повинен був кожного місяця складати відомості керівництву. Землеміра, якого спіймали

на хабарі та зловживаннях посадою, судили воєнним судом [8].

Крім того, землеміри повинні були описувати економічний стан володінь (дач) в економічних примітках та заключати повітовий план. Наприклад, економічна примітка Богодухівського повіту Слобідського-Української губернії від 1804 року містить опис економічного стану села Зубовка, яке належить сотнику Івану Боярському:

«Положення - по обидві сторони залива від річки Мерла. Винокурний завод є, віно 80 відер. Ґрунти-чорноземи обробляються селянами для поміщика та для себе. Селяни при цьому селі також займаються скотарством» [9, арк.43].

	Верст	Число душ за ревізією		Десятин	Сажень
		Чол.	Жін.		
Відстань до міста	42	47	49	-	-
Під поселенням	-	-	-	3	1500
Рілля	-	-	-	977	-
Сінокіс	-	-	-	34	-
Ліс	-	-	-	76	-
Незручні	-	-	-	128	443
Разом	-	47	49	1178	1943

Деякі економічні примітки були більш розширеними через те, що землеміри описували в населених пунктах навіть ґрунти та диких тварин, які там проживають. Ось, наприклад, економічна примітка Охтирського повіту від 1785 року містить опис хутора Верхній, який належить відставному поручику Івану Семеновичу Перехрестову:

«Положення має на правому березі річки Хутри. Жителі водою задовольняються із річки, яка для людей та скота здорова. Дача розкинута по обидві боки річки та біля дороги, яка лежить із

міста Охтирка до міста Красний Кут. У річці риба: щука та карасі, яку використовують в побуті. Ґрунти чорноземи. Більше всього родить жито, овес, гречка. Ліс росте вільховий, який використовують у будівництві. В ньому звірі зайці, а також птахи різних родів. Місцеві черкаси промислів не мають, а займаються лише хліборобством. Землі обробляють до двадцяти десятин на себе, а іншу землю на поміщика. Жінки ще займаються рукоділлям, прядуть льон, вовну та коноплю, виробляють сукна для себе, а частину на продаж [10, арк.14].

	Верст	Число душ за ревізією		Десятин	Сажень
		Чол.	Жін.		
Відстань до міста	14	4	5	-	-
Під поселенням	-	-	-	1	400
Рілля	-	-	-	191	200
Сінокіс	-	-	-	136	82
Ліс	-	-	-	3	600
Незручні	-	-	-	29	1130
Разом	-	4	5	361	12

Також поділ землі міг відбутися і за духовним заповітом, прикладом можуть бути такі випадки. Під час межування села Окоп та Луг, які належали Григорію Михайлову сину Земборському з володіннями вахмістра Івана Олексієва сина Квітки, після смерті Квітки дісталось за духовним заповітом його донці Марфі Іванівні [11, арк.17].

Під час межування села Ярошівка, яке було під владою колезького асесора Петра Іванова сина Ковалевського, після нього дісталось його братам

і сестрам. За ревізією, село Ярошівка мало 46 душ [12, арк.19].

Це поклато початок новому межуванню в країні та на території Слобідських козацьких полків, а пізніше в Слобідсько–Української губернії.

У першу чергу землемірами могли бути освічені люди з дворянського стану. Прикладом може бути формулярні списки землемірів Слобідсько–Української губернії за 10-20 роки XIX століття [5, арк.31].

Ім'я та прізвище	Скільки років	Із якого стану	Скільки має душ чоловіків	Вступ на службу, чини коли і де проходив	Рік	Число
Харківський повітовий землемір колезький асесор Степан Григорович син Дмитрієв	37	Із дворян	Не має	В Імператорський Харківський університет студентом;	1806	30 червня
				По закінченню курсу звільнений з атестатом;	1809	30 червня
				На службу призначений в Слобідсько–Українську губернію в стан 14-го класу;	1809	22 жовтня
				Правлячим Сенатом призначений в м. Лебедин повітовим землеміром;	1812	10 вересня
				Губернським секретарем;	1812	31 грудня
				Колезьким секретарем;	1815	31 грудня
				Відправлений землеміром в військово поселення 2-га Уланська дивізія;	1817	4 червня
				Титулярний радник;	1818	31 грудня
Правлячим Сенатом переведений Харківським повітовим землеміром;	1819	15 жовтня				
Пожалуваний указом у стан Колезького Асесора.	1822	31 грудня				

Отже, можна зробити висновок, що генеральне межування в Слобідсько–Українській губернії та Харківському намісництві тривало понад 70 років. Даний процес ініціювали на самих високих рівнях російської влади і в першу чергу імператриця Катерина II та російській Сенат.

Діяльність землемірів контролювалась законами та інструкціями. Процес межування був

дуже довгий та кропіткий. Тому в кожному повіті буди окремі землеміри, які не лише межували села, пустоти, міста та інші, а також описували економічне життя та економічний стан цих територій. Усе це було необхідно задля максимальної інкорпорації території Слобідсько–Української губернії та Харківського намісництва до іншої частини Російської імперії.

Джерела та література

1. Маслійчук В.Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст./ В.Л. Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – 400 с.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України./ Д.І.Багалій. – Х.: Основа, 1990. – 256 с.
3. История русского межевания / И.Е. Герман, межевой инж. – 3-е изд. – Москва: типо-лит. В. Рихтер, 1914. – 309 с.
4. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). - Ф. 51. - Оп. 1. - Спр. 1. - 354 арк.
5. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 2. – Спр. 1. – 44 арк.
6. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 2. – Спр. 5а. – 49 арк.
7. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 9. – 23 арк.
8. Инструкция землемерам к генеральному всей Империи нашей земель размежеванию [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://static.my-shop.ru/product/pdf/129/1286899.pdf>
9. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 3. – Спр. 3. – 105 арк.
10. ДАХО. – Ф.24. – Оп. 3. – Спр. 1. – 137 арк.
11. ДАХО. – Ф.42. – Оп. 1. – Спр. 42. – 38 арк.
12. ДАХО. – Ф.42. – Оп. 1. – Спр. 57. – 51 арк.
13. Рудин С. Д. Межевое законодательство и деятельность межевой части России за 150 лет(1765-1915 гг.)./ С.Д.Рудин. - Петроград, типография В. Киршбаума, 1915 – 552 с.
14. Учреждения для управления губерний всероссийскія Имперіи. - Печатано при Сенате, М.: - 1775 – 229 с.
15. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том III. 1830 – 1648 с.